

Wojciech Dadak

Przestępstwa motywowane uprzedzeniami (o problemach z analizą przestępczości z nienawiści)

Ochrona praw jednostki stanowi jedno z zasadniczych zagadnień będących przedmiotem analizy na gruncie wielu gałęzi prawa. Zakres tej ochrony świadczy zarówno o stopniu rozwoju prawa, jak i o zakresie respektowania praw człowieka w danym społeczeństwie. Naruszenie tych praw może być wynikiem zachowań motywowanych różnymi czynnikami. Istotną rolę wśród nich odgrywa nienawiść. Przestępstwa, których źródłem jest nienawiść, mogą być skierowane przeciwko różnym rodzajom dóbr prawnych. Może to być życie i zdrowie, mienie, cześć i nietykalność cielesna, jak również takie dobra jak dobro wymiaru sprawiedliwości.

Nienawiść jako emocja może być istotnym źródłem motywacji w przypadku przestępstw związanych z dyskryminacją ze względu na płeć, wyznanie lub bezwyznaniowość, narodowość, rasę, orientację seksualną, poglądy polityczne, a nawet zapatrywania na temat ochrony przyrody czy sympatie w kibicowaniu. Niektóre rodzaje tych czynów zostały objęte kryminalizacją na podstawie konkretnych przepisów prawa karnego. Inne stanowią wykroczenia. Istnieją również takie czyny, które nie zostały objęte normami prawa karnego, choć niewątpliwie są motywowane nienawiścią. Należy do nich między innymi dyskryminacja ze względu na orientację seksualną. W tym przypadku określone motywy działania sprawcy stanowią znamię czynu zabronionego. W przypadkach gdy powód działania sprawcy nie należy do znamion czynu zabronionego, motywacja związana z dyskryminacją charakteryzuje zamiar, wpływając na jego prawnokarną ocenę, która może wpływać na wysokość sankcji karnej. Jak zatem widać, czyny, o których mowa, nie stanowią jednorodnej grupy, co powoduje, że zarówno reakcja ustawodawcy, jak i ich analiza prawnokarna oraz kryminologiczna wymaga uwzględnienia tej specyfiki.

Czy zatem ta kategoria przestępstw obejmuje czyny, które dotyczą specyficznej motywacji sprawców, polegającej na wyrażeniu negatywnych emocji związanych z cechami osób odróżniającymi ich od większości zbiorowości? Czy też chodzi o czyny skierowane przeciwko specyficznemu dobrom chronionym prawem, które motywowane są emocjami o szczególnym podłożu? Określenie, o jaki zakres przestępstw chodzi, ma znaczenie dla analizy tego rodzaju przestępczości. Zbyt szerokie ujęcie powoduje, że umyka specyfika tego rodzaju przestępstw. Zbyt wąskie natomiast sprawia, że poza zakresem pojęcia pozostają czyny, które są wynikiem określonych emocji o negatywnym zabarwieniu, choć nie muszą przybierać postaci nienawiści. Należy jednocześnie zwrócić uwagę, że w odniesieniu do omawianych przestępstw nie można zastosować sposobu określania występującego w przypadku przestępstw wyróżnionych według kryterium rodzajowego przedmiotu ochrony, jak ma to miejsce w przypadku takich dóbr jak zdrowie, życie, mienie, porządek publiczny itp., w stosunku do których uprawnione są określenia: „przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”, „przestępstwa przeciwko mieniu” itp. W języku prawniczym można spotkać określenia odnoszące się do czynów będących przedmiotem analizy, między innymi takie jak: „przestępstwa z nienawiści”, „przestępstwa motywowane nienawiścią”, „przestępstwa motywowane uprzedzeniami”. Określenia te używane są zamiennie, co nie ułatwia analizy omawianej problematyki ani na płaszczyźnie normatywnej, ani na kryminologicznej. O tym, że nie jest to jednorodna grupa przestępstw, świadczy fakt, że przestępstwa wchodzące w zakres omawianych pojęć różnią się zarówno z punktu widzenia rodzaju naruszanego dobra prawnego, jak i motywacji sprawców, a także fenomenologicznego opisu tych czynów.

O rozbieżnościach w sposobie pojmowania tych przestępstw świadczą między innymi poglądy prezentowane w literaturze. Z reguły jako przestępstwa z nienawiści wskazywane są przestępstwa z art. 118 k.k.¹ (ludobójstwo) i z art. 119 k.k. (stosowanie przemocy w związku z narodowością, przynależnością etniczną, rasą, wyznaniem ofiar). Ponadto wskazuje się art. 256 k.k., który penalizuje dwa rodzaje czynów: pierwszy polega na publicznym propagowaniu ustroju faszystowskiego lub innego totalitarnego, a drugi dotyczy nawoływania do nienawiści na tle narodowym, rasowym lub etnicznym. Do przestępstw z nienawiści zalicza się także czyny opisane w art. 257 k.k., który również przewiduje penalizację dwóch rodzajów czynów: publicznego znieważania grupy osób ze względu na ich przynależność

¹ Ustawa z dn. 6 VI 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 2018, poz. 1600 tekst jedn. ze zm, dalej: „Kodeks karny”, „k.k.”

narodowościową, rasową lub etniczną oraz naruszenia nietykalności cielesnej ze względu na wskazane wyżej cechy².

W literaturze można także spotkać podział na przestępstwa z nienawiści *sensu stricto* i *sensu largo*. Do tych pierwszych zalicza się czyny z art. 119 k.k., art. 256 k.k. oraz art. 257 k.k. Wspólną cechą tych przestępstw jest to, że ich „znamiona zawierają *expressis verbis* odwołanie do dyskryminacyjnej motywacji sprawcy oraz że są wymierzone przeciwko enumeratywnie wskazanym grupom i osobom do nich należącym”³. Do przestępstw z nienawiści *sensu largo* zaliczane są „przestępstwa kryminalne popełnione z motywów dyskryminacyjnych”⁴. Można również spotkać wyodrębnienie przestępstw motywowanych uprzedzeniami, do których należą czyny opisane w art. 119 § 1 k.k., art. 256 § 1 k.k. oraz art. 257 k.k. Oprócz nich do przestępstw należących do tej kategorii zaliczane są takie czyny jak zabójstwo, ciężki uszczerbek na zdrowiu czy pobicie, jeśli motywem działania sprawcy była „motywacja uprzedzeniowa”⁵. Można zauważyć, że wskazane próby wyróżnienia zakresu określeń stosowanych przy opisie omawianych przestępstw odwołują się do pojęć, które w języku prawnym nie występują. Zarówno „uprzedzenia”, jak i „dyskryminacja” to pojęcia stosowane w socjologii i psychologii społecznej, w związku z tym ich zakres też wymaga sprecyzowania na potrzeby analizy na gruncie prawa.

Przytoczone uwagi ukazują, że określenie rozmiarów przestępczości z nienawiści nie jest łatwe, bo sam termin nie jest dostatecznie jasno zdefiniowany. Jest to tym trudniejsze, że publikowane statystyki policyjne nie uwzględniają tego rodzaju przestępczości jako odrębnej kategorii, choć zawierają między innymi dane na temat przestępczości cudzoziemców czy liczby zgonów spowodowanych wychłodzeniem organizmu⁶. Warto w związku

² Zob. m.in. E. Bieńkowska, *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie karnym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, w: *Ofiary przestępstw z nienawiści*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013; K. Karsznicki, *Przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 24; W. Klaus, *Sprawcy przemocy motywowanej uprzedzeniami wobec cudzoziemców*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2016, nr 23, s. 58.

³ M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016, s. 49.

⁴ M. Duda, *Przestępstwa...*, s. 49.

⁵ Zob. A. Mazurczak, w: A. Mazurczak, P. Godzisz, M. Wiśniewski, P. Górka, *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Analizy i zalecenia*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2017, nr 6, s. 9–10.

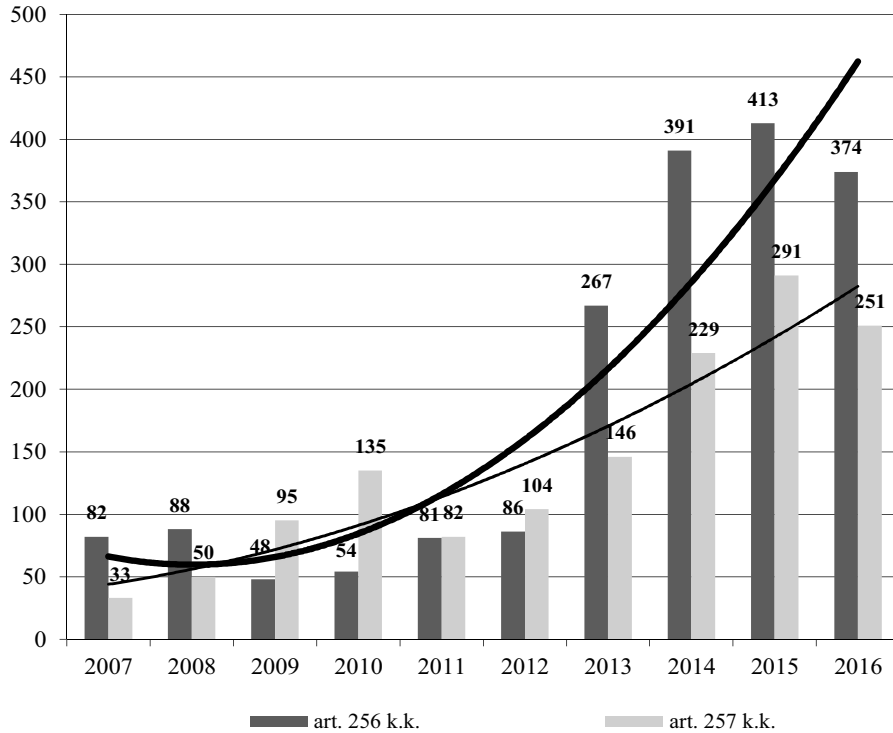
⁶ Zob. statystyka podawana przez Komendę Główną Policji, < <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki> >.

z tym podnieść, że uzasadnione byłoby prezentowanie na stronach internetowych policji także danych na temat liczby przestępstw kwalifikowanych jako przestępstwa z nienawiści – tym bardziej że publikowane są dane na temat przestępstw popełnianych przez cudzoziemców, a to cudzoziemcy często są ofiarami przestępstw z nienawiści. Ułatwiony dostęp do takich danych, który niewątpliwie powinien być możliwy przy wykorzystaniu oficjalnych stron internetowych policji, powinien stanowić jeden z elementów informowania o zagrożeniach związanych z przestępczością z nienawiści.

Odwolując się do statystyki policyjnej, można natomiast wskazać dane na temat poszczególnych rodzajów przestępstw traktowanych jako przestępstwa z nienawiści. Publikowane są dane dotyczące przestępstwa z art. 256 k.k. (propagowanie faszyzmu) oraz art. 257 k.k. (publiczne znieważanie z powodu przynależności narodowej). Problem pojawia się już w zakresie treści art. 256 k.k., który zawiera znamiona ujęte alternatywnie. W jednym przepisie penalizowane jest propagowanie faszyzmu lub innego ustroju totalitarnego oraz nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych. Pierwszy z wymienionych czynów trudno uznać za przestępstwo z nienawiści, natomiast drugi niewątpliwie jest takim przestępstwem. Rozmiary i dynamikę tych przestępstw obrazują dane na wykresie 1. Zapewne rozmiary przestępczości obejmującej wyróżnione rodzaje przestępstw mogą się wydawać znikome, co jeszcze wyraźniej widać, gdy uwzględni się rozmiary przestępczości ogółem. Jednak należy pamiętać, że nie jest to cały zakres czynów, które są kwalifikowane jako przestępstwa z nienawiści. Ponadto dane te dotyczą liczby przestępstw stwierdzonych, a należy pamiętać, że ciemna liczba przestępstw w tym przypadku jest znaczna, zwłaszcza w odniesieniu do czynów popełnianych z wykorzystaniem sieci Internet.

Wyraźnie widoczna jest znaczna dynamika przestępstw z art. 256 k.k. oraz art. 257 k.k. W ostatnich latach wskaźnik dynamiki wynosi 450 proc. w przypadku przestępstw z art. 256 k.k. oraz 760 proc. w przypadku przestępstw z art. 257 k.k. Analiza przytoczonych danych powinna jednak uwzględniać to, że może pojawiać się problem polegający na kwalifikowaniu tych czynów jako przestępstwa pospolite, co będzie wpływać na zwiększenie ciemnej liczby przestępstw z nienawiści. Może też wystąpić zjawisko odwrotne, polegające na kwalifikowaniu jako przestępstwa z nienawiści czynów, które nie spełniają kryteriów tych przestępstw.

Nie ulega wątpliwości, że kluczowym zagadnieniem z zakresu analizy przestępstw będących przedmiotem rozważań jest motyw działania sprawcy. Motyw ten realizuje się w postaci zamiaru wyrządzenia pokrzywdzonemu szkody lub wywołania traumatycznych przeżyć z powodu jego cech

Wykres 1. Liczba przestępstw stwierdzonych z art. 256 k.k. i art. 257 k.k. w latach 2007–2016⁷

indywidualnych lub cech sytuacji, w której się znalazł. Istotne jest w tym przypadku swoiste zabarwienie tego motywu, które może być wynikiem emocji wywołanych dezaprobatą sprawcy dla tego rodzaju cech. Można sądzić, że uwzględnienie tego punktu widzenia spowodowało, iż na określenie omawianych czynów używany jest z reguły termin „przestępstwa z nienawiści” lub „przestępstwa motywowane nienawiścią”. Nienawiść jest określeniem stosowanym w psychologii, choć ma także ugruntowane znaczenie w języku potocznym, gdzie definiuje się ją jako „uczucie silnej niechęci, wrogości do kogoś lub do czegoś”⁸. Zatem „przestępstwa z nienawiści” to określenie, które akcentuje rolę emocji w genezie tego rodzaju przestępstw. Jednak wydaje się, że nie odpowiada to istocie problemu, gdyż nienawiść

⁷ Według danych statystycznych Komendy Głównej Policji: < www.policja.gov.pl >.

⁸ Zob. *Słownik języka polskiego*, < <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nienawi%C5%9B%C4%87.html> >.

jako emocja leży także u źródeł zachowań, które z przestępstwami wywołanymi uprzedzeniami nie mają wiele wspólnego.

W tym kontekście na uwagę zasługuje definicja przestępstw z nienawiści, którą posługuje się policja w zakresie gromadzenia i analizy danych na temat omawianego rodzaju przestępczości. Według tej definicji przestępstwem z nienawiści jest:

[...] każde przestępstwo natury kryminalnej, w wyniku którego ofiara, lokal lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne lub domniemane powiązanie lub udzielane wsparcie grupie wyróżnianej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy⁹.

Definicja ta jest definicją projektującą, zawierającą warunki konieczne, aby czyn mógł być traktowany jako przestępstwo z nienawiści, pozwala bowiem wskazać cechy, które tego rodzaju czyn powinien spełniać. Podstawowym elementem tej definicji jest wskazanie powodu określonego zachowania sprawcy. Jest nim przynależność ofiary do określonej grupy charakteryzującej się cechami, które sprawca uznaje za powód do popełnienia czynu¹⁰. Jednak nie jest to tożsame z przyczyną zachowania występującą w przypadku takich przestępstw jak na przykład przestępstwa seksualne, gdy sprawca popełnia czyn w związku z cechami indywidualnymi konkretnej osoby, a nie z powodu jej przynależności do określonej grupy¹¹.

⁹ Jest to definicja, którą stosuje Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODiHR), działające w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OSCE). Zob. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Analiza przestępczości z nienawiści* (2016), s. 2, < https://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/sites/default/files/analiza_mswia_policja.pdf >. Jest ona przyjęta również w literaturze przedmiotu. Zob. m.in. M. Sullaway, *Psychological perspective on hate crime laws*, „Psychology, Public Policy, and Law” 2004, t. 10, s. 254.

¹⁰ Zob. K. Sun, *The legal definition of hate crime and the hate offender's distorted cognitions*, „Issues in Mental Health Nursing” 2006, t. 27 (6), s. 597–598.

¹¹ Stosowane są również inne definicje przestępstw z nienawiści. Według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwa Sprawiedliwości Wielkiej Brytanii przestępstwo z nienawiści to „każde przestępstwo, które jest postrzegane przez ofiarę i inne osoby jako motywowane wrogością lub uprzedzeniem do kogoś z powodu jego cech osobistych”. Zob. *An overview of hate crime in England and Wales* (2013), s. 11, < https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/266358/hate-crime-2013.pdf >.

Na przestępstwa z nienawiści można spojrzeć z wielu perspektyw. Jedną z nich jest płaszczyzna podmiotowa, która określa sytuację motywacyjną sprawcy. Z reguły podkreśla się, że motywem zachowania sprawcy popełniającego przestępstwo z nienawiści jest dążenie do wyrażenia negatywnego stosunku do określonej grupy osób – ofiara jest z nią jedynie utożsamiana (zgodnie z rzeczywistością lub błędnie), a jej wybór przez sprawcę jest spowodowany przekonaniem, że ofiara do tej grupy należy. W tym przypadku czynnikiem wyzwalającym zamiar popełnienia przestępstwa jest przynależność ofiary do dyskryminowanej grupy. Przemoc lub agresja jest stosowana w celu pokrzywdzenia tej osoby. Kryterium to można nazwać obiektywnym, gdyż odwołuje się do związków między ofiarą a grupą. Jednak w obrębie tej samej perspektywy można wyróżnić kryterium subiektywne, uwzględniające proces racjonalizacji zachowania sprawcy, który występuje w związku z konkretnym czynem¹². Ma on na celu doprowadzenie do neutralizacji skutków naruszenia określonej normy przez sprawcę w sytuacji, gdy norma ta jest przez niego respektowana¹³. Mechanizmy usprawiedliwiania mogą być zbliżone do tych, które zostały wyróżnione w teorii technik neutralizacji. Dotyczy to szczególnie zaprzeczenia ofiary (*the denial of the victim*), zaprzeczenia odpowiedzialności (*the denial of responsibility*) czy odwołania się do wyższych racji (*the appeal to higher loyalties*)¹⁴. Techniki te mogą być stosowane przez sprawcę zarówno przed popełnieniem przestępstwa (wówczas służą wyłączeniu obowiązywania normy w odniesieniu do konkretnych osób), jak i po jego dokonaniu (wtedy służą usprawiedliwieniu jej naruszenia). Agresja lub przemoc stosowane wobec konkretnej osoby lub grupy osób mają w tym przypadku charakter instrumentalny, gdyż sprawca działa, by osiągnąć cel inny niż dyskryminacja z powodu przynależności do określonej grupy.

W płaszczyźnie procesowej odróżnienie tych rodzajów sytuacji wymaga ustalenia motywów działania sprawcy. Ich określenie może być trudne przede wszystkim w związku z istotą procesu racjonalizacji, jakim jest uzasadnienie zachowania. Sprawcy z jednej strony mogą unikać wskazywania

¹² Zob. *An overview...*, s. 598.

¹³ Proces ten polegać może m.in. na tym, że sprawca, zamierzając dokonać rozboju, wybiera na ofiarę Roma, gdyż uznaje, że zasługuje on na pobicie i zabranie portfela z tego względu, że Romowie nie pracują i przez to demoralizują innych. Dokonanie rozboju nie jest w tym przypadku dokonane dlatego, że ofiara jest Romem, jednak uzasadnienie tego czynu odwołuje się do jej przynależności do określonej grupy.

¹⁴ Zob. G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of neutralization. A theory of delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22, nr 6, s. 667–670.

prawdziwych przyczyn czynu, kierując się obawą przed surowszą odpowiedzialnością, gdyż uznanie, że czyn miał charakter przestępstwa z nienawiści, może prowadzić do kumulatywnej kwalifikacji prawnej. Z drugiej jednak strony sprawcy mogą usprawiedliwiać popełnianie przestępstw pospolitych odwoływaniem się do uzasadnień ideologicznych, zawierających ksenofobiczne, rasistowskie lub innego rodzaju dyskryminacyjne uzasadnienia.

Przytoczona definicja obejmuje zatem nie tylko te czyny, które na gruncie Kodeksu karnego traktowane są jako przestępstwa motywowane nienawiścią. Zgodnie z nią jako przestępstwa z nienawiści można kwalifikować czyny skierowane przeciwko takim dobrom jak mienie, życie i zdrowie czy nietykalność cielesna, które w zespole znamion nie mają odniesień do szczególnej motywacji sprawców. Dotyczą zatem przestępstw z nienawiści *sensu largo*. Powoduje to znaczne problemy z analizą rozmiarów tej przestępczości, ponieważ odwołanie się do statystyki przestępstw stwierdzonych wyczerpujących znamiona takich przestępstw jak opisane w art. 119 k.k., art. 256 k.k. czy art. 257 k.k. nie da pełnego obrazu tej przestępczości. Poza polem analizy znajdują się bowiem takie czyny jak zniszczenie mienia czy kradzież, gdy pokrzywdzony został wybrany przez sprawcę z przyczyn określonych w tej definicji. Uzyskanie informacji na temat liczby przestępstw stwierdzonych należących do tej kategorii jest możliwe jedynie wtedy, gdy w systemie informacji policyjnej czyny te będą stanowiły odrębną kategorię przestępstw rejestrowanych na podstawie ustaleń dotyczących motywu działania sprawcy. Problem może się pojawić, gdy sprawca nie wyraża w czasie czynu swego stosunku do osób lub zbiorowości posiadających wymienione wcześniej cechy, a w postępowaniu nie ujawnia motywów działania, obawiając się surowszej odpowiedzialności karnej.

Podejmując próbę omówienia wskazanych cech, można zauważyć, że definicja ta już na samym początku zawiera określenie, które może budzić wątpliwości. Uwagę zwraca odniesienie do czynów o charakterze kryminalnym. Już samo określenie „przestępstwo kryminalne” ma nieostry zakres. Nie tylko bowiem nie istnieje w polskim prawie karnym legalna definicja tego rodzaju przestępstwa, lecz także nawet ustawy karne nie zawierają tego rodzaju określeń. Co więcej, w języku prawniczym wskazana nazwa jest stosowana sporadycznie, przy czym głównie pojawia się w dokumentach i opracowaniach pochodzących z policji i występuje w typologii stosowanej na potrzeby prowadzenia przez policję statystyki przestępstw.

Zasadniczym elementem, do którego odwołuje się analizowana definicja przestępstw z nienawiści, jest kryterium wyboru pokrzywdzonego przez sprawcę. Wybór ten jest konsekwencją istniejących u niego uprzedzeń,

których źródłem są cechy określonych zbiorowości. Ofiara jest wybrana właśnie ze względu na zgodność jej cech z cechami zbiorowości, do której sprawca jest uprzedzony. Uprzedzenia te są źródłem czynu skierowanego przeciwko dobrom związanym z konkretną osobą lub grupą osób. Osoby te wystąpią w postępowaniu karnym z reguły jako pokrzywdzeni w znaczeniu art. 49 § 1 k.p.k.¹⁵, czyli osoby, których dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Dodatkowo podnieść należy, że pokrzywdzeni występują w tym przypadku jako ofiary w znaczeniu kryminologicznym, jeśli mają świadomość pokrzywdzenia i w związku z tym wystąpią u nich skutki w postaci traumatycznych przeżyć związanych na przykład z lękiem wywołanym atakiem na pokrzywdzonego. Zatem ofiarę w tym przypadku należy rozumieć szeroko.

Podnosi się też, że sprawcy tego rodzaju przestępstw krzywdzą grupę, a nie pojedyncze osoby¹⁶. Wydaje się, że pogląd ten nie jest uzasadniony, gdyż w tym przypadku sytuacja nie ma charakteru alternatywy rozłącznej „albo – albo”. Sprawca z reguły krzywdzi zarówno pokrzywdzonego, jak i tych, którzy należą do określonej grupy, a nawet szerszej zbiorowości, gdy informacja o przestępstwie i jego motywach dociera do jej członków. W związku z tym należy odróżnić motyw działania sprawcy od skutków jego czynu. Najczęściej motywem tym jest ekspresja agresji w stosunku do przedstawicieli grupy mającej określone cechy, a pokrzywdzony jest tylko „kozłem ofiarnym”. Jednak nie oznacza to, że ofiarami działania sprawcy stają się członkowie grupy, a nie pokrzywdzony. W tym przypadku należy wyróżnić wiktyzację bezpośrednią, w wyniku której pokrzywdzony staje się ofiarą przestępstwa, oraz wiktyzację pośrednią, która polega na odczuwaniu negatywnych skutków popełnienia przestępstwa na szkodę pokrzywdzonego bezpośrednio. Krąg ofiar tego rodzaju czynów jest zatem znaczny i oprócz bezpośrednio pokrzywdzonego obejmuje osoby wiktyzowane pośrednio. Jest to więc przestępstwo nie tylko „z pokrzywdzonym”, w znaczeniu procesowym, ale także „z ofiarami” w znaczeniu wiktymologicznym, jako podmiotami zarówno wiktyzacji bezpośredniej, jak i pośredniej.

Wyraźnie jednocześnie widać, że tego rodzaju ujęcie akcentuje nie tyle nienawiść, ile uprzedzenia. Uprzedzenie określane jest jako negatywny sąd na temat określonej osoby lub grupy osób budowany na podstawie fałszywych

¹⁵ Ustawa z dn. 6 VI 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2017, poz. 1904 tekst jedn. ze zm.

¹⁶ Zob. E. Ryłko, w: *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, red. A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko, Kraków 2007, s. 12.

lub fragmentarycznych informacji, bez wcześniejszych doświadczeń z daną grupą¹⁷. Można również spotkać inne określenia dotyczące istoty uprzedzeń. Uprzedzenia uznawane są za postawy występujące jako stany psychiczne lub właściwości psychiczne stwarzające tendencję do charakterystycznego postępowania wobec innych ludzi lub grup społecznych¹⁸. Węższe ujęcie proponuje E. Aronson, według którego uprzedzenie to „wroga lub negatywna postawa wobec pewnej, dającej się wyróżnić grupy, oparta na uogólnieniach wyprowadzanych z fałszywych lub niekompletnych informacji”¹⁹. Według zbliżonego ujęcia uprzedzenie to „aprioryczna, powzięta z góry niechęć do innych tylko dlatego, że należą do jakiejś wyodrębnionej grupy społecznej”²⁰. Jednocześnie niechęć ta stanowi podstawową przesłankę reakcji na grupę lub jej członków²¹. Korelatem uprzedzenia jest stereotyp pojmowany jako „przypisywanie identycznych cech każdej osobie należącej do danej grupy bez uwzględnienia istniejących, rzeczywistych różnic między członkami tej grupy”²².

Zatem postawy mają silne związki ze stereotypami i same wzmacniają proces stereotypizacji, który z kolei wzmacnia postawy. Zjawisku temu sprzyja proces atrybucji, która polega na poszukiwaniu przyczyny określonego zjawiska²³. Związek pomiędzy uprzedzeniami a przestępczością wynika między innymi z tego, że postawy pełnią funkcję regulacyjną w zakresie zachowań społecznych. W istotny sposób wpływają na modyfikację zachowań w kierunku takich, które znajdują wyraz w wystąpieniach skierowanych przeciwko osobom lub grupom postrzeganym jako źródło problemów. Ma to związek ze zjawiskiem określanym jako zasadniczy błąd atrybucji, polegającym na tym, że w sytuacji niejednoznacznej ludzie skłonni są wyjaśniać przyczyny określonych zjawisk lub zachowań zgodnie ze swoimi uprzedzeniami oraz przekonaniami²⁴.

Na problematykę związków między uprzedzeniami a przestępczością można spojrzeć także z innej strony – nie tyle z perspektywy relacji: „postawa

¹⁷ Zob. *Encyklopedia PWN*, < <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/uprzedzenie;3991555.html> >.

¹⁸ Zob. S. Kowalik, *Nowe spojrzenie na uprzedzenia społeczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1991, r. LIII, z. 4, s. 227.

¹⁹ E. Aronson, *Człowiek. Istota społeczna*, Warszawa 2006, s. 280.

²⁰ *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 214.

²¹ Zob. *Psychologia...*, red. J. Strelau, s. 215.

²² *Psychologia...*, red. J. Strelau, s. 282.

²³ Zob. E. Aronson, *Człowiek...*, s. 286.

²⁴ Zob. E. Aronson, *Człowiek...*, s. 286.

jako źródło przestępstwa”, ile na płaszczyźnie: „przestępstwo jako wyraz dyskryminacji”. Przestępstwa motywowane uprzedzeniami mogą być jednocześnie wyrazem dyskryminacji ze względu na określone cechy jednostek lub grup społecznych. Dyskryminacją jest niepożądane zachowanie związane z określoną cechą, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności osoby i stworzenie onieśmielającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery²⁵. Nie każde zatem przestępstwo motywowane uprzedzeniami jest przestępstwem świadczącym o dyskryminacji określonej osoby lub grupy. Natomiast przestępstwa świadczące o dyskryminacji w zdecydowanej większości motywowane są uprzedzeniami. Jednak jako zbyt upraszczające problem należy uznać stwierdzenie, że „stereotypy i uprzedzenia prowadzą do dyskryminacji, a dyskryminacja do przestępstw z nienawiści”²⁶. Związek między tymi procesami oczywiście zachodzi, ale nie jest to zależność bezwyjątkowa. Niewątpliwie uprawnione natomiast jest stwierdzenie, że uprzedzenia i stereotypy najczęściej prowadzą do dyskryminacji, co w następstwie może doprowadzić do popełnienia przestępstw będących jej wynikiem. Przykładem może być między innymi przestępstwo ograniczenia człowieka w jego prawach ze względu na przynależność religijną lub bezwyznaniowość określone w art. 194 § 1 k.k. Ta druga perspektywa akcentuje skutek zachowania sprawcy.

Przedstawiona charakterystyka procesów motywacyjnych, które występują między innymi u sprawców przestępstw motywowanych uprzedzeniami, ukazuje zakres problemów, które pojawiają się w związku z analizą przestępstw tego rodzaju. W przepisach prawa karnego nie ma określeń rodzaju: „z powodu uprzedzeń”, „dążąc do dyskryminacji” itp. Ponadto tylko nieliczne z rodzajów czynów zabronionych zawierają w zespole znamion odniesienia do cech sprawców, które można uznać za związane z uprzedzeniami. Jednocześnie jednak nie wszystkie zachowania dyskryminacyjne, będące reakcją na określoną cechę, znajdują swoje odniesienie na gruncie prawa karnego w postaci znamion przestępstwa.

Należy jednak wskazać na przepis, który wprost odwołuje się do nienawiści. Jest nim art. 256 § 1 k.k., penalizujący nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo z powodu bezwyznaniowości. Jest to jedyny przepis w Kodeksie karnym, który bezpośrednio odwołuje się do nienawiści jako motywacji czynu

²⁵ Zob. *Czym jest dyskryminacja*, < <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/czym-jest-dyskryminacja> >.

²⁶ K. Karsznicki, *Przestępstwa...*, s. 16.

sprawcy. Warto podkreślić, że czyn ten polega na nawoływaniu do nienawiści, zatem celem zachowania sprawcy jest wzbudzenie nienawiści u innej osoby. W tym przypadku sprawca działa w celu wywołania emocji mającej postać nienawiści. Przepis penalizowany tym przepisem jest czynem, który wchodzi w zakres węższej kategorii przestępstw z nienawiści, jaką stanowią przestępstwa polegające na mowie nienawiści. Mowa nienawiści jest pojmowana jako zachowanie polegające na wyrażaniu treści w dowolnej formie ekspresji, takich jak: rozpowszechnianie, zachęcanie, promowanie lub uzasadnianie postaw lub zachowań wywołujących nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści prowadzące do nietolerancji wyrażonej przez agresywny nacjonalizm i etnocentryzm, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości oraz migrantów²⁷.

Oprócz tego można wskazać przepisy, które mają na celu penalizację dyskryminacji. Ma to niewątpliwie miejsce na gruncie art. 119 § 1 k.k., w którym wskazane zostały cechy powodujące, że sprawca dopuszcza się czynu polegającego na stosowaniu przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby lub grupy osób, jeśli powodem działania sprawcy jest przynależność narodowa, etniczna, rasowa, polityczna, wyznaniowa albo bezwyznaniowość. Katalog cech, które stanowią źródło reakcji ze strony sprawcy przestępstwa, przedstawiony w art. 119 § 1 k.k. oraz art. 256 § 1 k.k. jest zamknięty. Nie jest zatem możliwe stosowanie sankcji karnej wobec osób, których czyn motywowany jest innymi niż wymienione cechami pokrzywdzonego, na przykład orientacją seksualną, przynależnością do organizacji lub ruchów ekologicznych itp. Uwagi te dotyczą również przestępstwa znieważenia z powodu dyskryminacji opisanego w art. 257 k.k., zgodnie z którym karze podlega znieważenie osoby lub grupy osób z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej albo bezwyznaniowości.

Przedstawione uwagi ukazują problem, który ma istotne znaczenie praktyczne. Ustalenie, że czyn sprawcy spełnia warunki definicji omówionej wyżej, powoduje, że za przestępstwo motywowane uprzedzeniami można uznać także czyn nieposiadający w zespole znamion takich określeń, które wprost zawierałyby odniesienia do reakcji na cechy wywołujące określone zachowanie ze strony sprawcy. Znamionym jest, że pewne problemy z klasyfikacją można dostrzec w przypadku rejestrowania przestępstw stwierdzonych przez policję. Widoczny jest brak przejrzystych kryteriów pozwalających

²⁷ Rekomendacja nr R (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy na temat mowy nienawiści, < <https://rm.coe.int/1680505d5b> >.

na klasyfikowanie danych dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami, co można zaobserwować w publikowanych przez policję raportach na temat rozmiarów przestępczości z nienawiści. Jako motyw działania sprawców w analizach policyjnych występuje między innymi pochodzenie, etniczne i narodowe pokrzywdzonego, wyznanie, propagowanie ustroju totalitarnego czy pochodzenie rasowe²⁸. Wątpliwości może budzić traktowanie jako motywu działania cech pokrzywdzonych. Mogą one sprzyjać powstaniu motywu zachowania. Niewątpliwie natomiast motywem takim może być dążenie do propagowania ustroju totalitarnego.

Sformułowania „przestępstwa z nienawiści” lub „przestępstwa motywowane nienawiścią” należy traktować jako wyraz określonej konwencji terminologicznej akcentującej sferę motywacyjną sprawców. Mają przy tym wyraźnie wartościujący charakter, gdyż odwołują się do cechy, której stwierdzenie wymaga zaangażowania zespołu ocen przy nieostrych kryteriach ich dokonywania. W większym stopniu zakres analizowanych przestępstw oddaje określenie „przestępstwa motywowane uprzedzeniami”. Jednak wydaje się, że można zaproponować określenie odwołujące się zarówno do skutków przestępstw motywowanych uprzedzeniami, jak i do celu działania sprawców. Celem tym niewątpliwie jest dyskryminacja osób mających określone cechy sytuujące je w obrębie grup wyróżnionych w oparciu o te cechy. Określeniem takim jest termin „przestępstwa dyskryminacyjne”, który ma bardziej opisowy niż wartościujący charakter.

Rosnąca dynamika przestępstw związanych z uprzedzeniami ukazuje, że przestępczość przeciwko osobom należącym do mniejszości stanowić będzie coraz większy problem dla adekwatnej do zagrożeń reakcji organów ścigania, ale także – a może przede wszystkim – problem ten powinien być rozwiązywany w oparciu o metody kreatywnej strategii zapobiegania przestępczości²⁹. W jej obrębie przekonywanie, informowanie i propagowanie to techniki, które mogą przynieść znaczące efekty w zakresie ograniczania zagrożeń w tej sferze. Metody strategii destruktywnej³⁰ polegające na stosowaniu sankcji karnych powinny stanowić istotne uzupełnienie tych pierwszych. Aby to mogło nastąpić, konieczne jest ograniczenie problemów związanych z opisem tego rodzaju przestępczości. Tylko wówczas analiza zjawiska i formułowanie sposobów jego ograniczenia będą efektywne.

²⁸ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Analiza przestępczości z nienawiści*, Warszawa 2016, s. 5.

²⁹ Zob. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 461.

³⁰ Zob. J. Błachut i in., *Kryminologia*, s. 463.

Crimes motivated by prejudice (on the problems with the analysis of hate crimes)

Summary

The article is devoted to problems with defining, describing and analyzing crimes motivated by hate. This issue is presented in the context of the legal provisions prohibiting discrimination on the grounds of nationality, ethnicity, race, religious denomination, politics, and nondenominational. The article proposes to supplement the terms used so far with the terms allowing to distinguish these crimes from other types.

Keywords: hate crime, discrimination, prejudice, hate speech, minority

Wojciech Dadak – dr hab., Uniwersytet Jagielloński, Katedra Kryminologii (adiunkt)